

## Staffan Marklund (red): Arbetsliv och hälsa 2000

Arbetsmarknadsstyrelsen och Arbetslivsinstitutet, Stockholm 2000

”Det var skogen och kylan”, sa min farfar. Han satt på den sista anhalten före döden under ett av våra sista samtal. Han hade just bett sånggruppen från Frälsningsarmén dra åt helvete och jag hade kört honom i rullstolen ut i solen. ”Det var skogen och kylan”, sa han. Förr kallades han Bolsjeviken på Sågbacke för att han bildat fackförening vid bruket. Men före och efter bruket var det skogsarbetet – och det feta fläsket, det livsuppehållande fläsket i kölden, det fläsk som han sedan alltid älskade. Av julsinkan brukade jag skära bort den äckliga fettranden och ge honom den; och han blinkade åt mig och sög den vällustigt i sig. Läkaren sa att den feta kosten slammat igen hans ådror.

”Det var brickbärandet i högklackat”, sa min mor. Hon skyllde aldrig sin reumatism på städningen av kalla trappor klockan fem på morgonen innan tjänstemännen kom. Nog trodde hon att det hade ett samband, men hon trodde mer på att den kom från smärtorna i ryggen på den tid hon var servitris. De söndervärkta händerna kändes likadana som ryggen gjorde då.

”Det var ryggen”, sa min far. Alla skeva ställningar, som en bilplåtslagare måste plåga sig till gjorde att han måste sluta med det jobbet. Det sa läkaren att han måste. Han trivdes inte på bilverkstaden, men han måste gå till ett annat jobb som var honom ännu mer förhatligt. Men inte kan man skylla hans död i MS på bilplåtslageriet? I alla fall gjorde ingen läkare någon sådan koppling.

Och vad kommer jag att säga? Kanske jag älskar mitt arbete så mycket att jag kommer att leva länge; kanske jag älskar mitt arbete så mycket att jag kommer att

gå in i väggen. Kanske mina barn kommer att säga: ”Han dog lycklig. Han satt och skrev ned några idéer till en ny artikel när infarkten slog till.” Eller kanske kommer de att säga: ”Han fattade inte att hans jobb skulle ta död på honom. Han dog av stressen när han satt mitt i natten och skulle ha färdig en recension av en bok om arbetsliv och hälsa.”

Ofta finns inga självklara belägg för förbindelser mellan arbetslivets villkor och de arbetandes hälsa. Så gott som alla sjukdomar är också resultatet av flera samverkande mekanismer. Dessutom är begreppen ohälsa och hälsa vidare än sjukdomsbegreppet och frånvaron av sjukdom. Nu finns dock en oerhört värdefull bok – *Arbetsliv och hälsa 2000* – som ger översikter över vad vi vet om sådana saker. Redaktören, Staffan Marklund, har lyckats samla en stor del av landets främsta forskare inom området till en omfattande kunskapsinventering.

Boken är disponerad i tre delar. Den första ger en bakgrund kring arbetsmarknadens utveckling i Sverige, arbetsförhållanden jämfört med EU i övrigt, samt myndigheters tillsyn inom arbetsmiljöns område och företagshälsovård. Den andra delen innehåller översikter över arbete och hälsa i ett antal avseenden, som skillnader mellan kvinnor och män, klasser och olika åldersgrupper; sjukpenning och förtidspensionering; samt tendenser i fråga om psykiskt och fysiskt tröttnande arbete. Den tredje delen går in mer specifikt på arbetsorsakad ohälsa; det gäller exempelvis allvarliga arbetsolyckor, arbetsrelaterad hjärt-kärlsjuklighet och besvär från rörelseorganen. Det är –

som synes – en brett upplagd bok, men som samtidigt går in på djupet i väsentliga frågor.

Det är omöjligt att referera alla kapitel, men låt mig göra ett par nedslag i framställningar som jag tycker är särskilt intressanta. Ett genomgående drag är att författarna strävar efter att ge en empiriskt grundad bild av sitt ämne; de data man hänvisar till är kvantitativa och analyserna är måttfulla och nyanserade. Detta ser jag som mycket viktigt, eftersom så mycken mytbildning om arbetslivet sedan länge florerar i politisk, ekonomisk och managementlitteratur. Allt fler arbetslivsforskare börjar också ifrågasätta sådana myter och ställer dem mot empiriskt material (t ex Bradley m fl 2000, Furåker 2000, Karlsson & Eriksson 2001, Noon & Blyton 1997, Thompson & Warhurst 1999). Goda analyser av empiriskt generaliserbara data är bra motmedel mot retorik och myter – och här finns en hel del att hämta i den vägen.

Det är ett vanligt konstaterande att medelåldern i arbetskraften ökar, men samtidigt finns få arbetsmiljöundersökningar i vilka detta beaktas i någon större utsträckning (för ett undantag, se Aronsson & Kilbom 1996). I ett kapitel går emellertid Staffan Marklund och Allan Toomingas igenom material om arbetsrelaterad ohälsa i olika åldersgrupper och förändringar däri under 1990-talet. De understryker att utvecklingen – i motsats till vad som ofta påstås – inte handlar om någon ”åldringsexplosion”; istället är det en långsam förändring, som i mycket har att göra med att ungdomen träder in på arbetsmarknaden allt senare. Det är i den unga delen av åldersspektrat som den största förändringen sker.

Vid åldersjämförelser visar det sig att det inte finns något enhetligt mönster i fråga om arbetsmiljö och ohälsa. Många äldre pensioneras emellertid ut från arbetsmark-

naden i förtid på grund av förslitningar och arbetssjukdom, medan förtidspensioneringar är mindre vanliga bland yngre och medelålders. Det förefaller alltså inte vara så mycket åldern i sig, som är problemet, som att man under längre tid utsatts för dålig arbetsmiljö med till exempel sjukdomar i rörelseorganen som följd. Sammantaget visar det sig att såväl den fysiska som psykiska hälsan är sämre bland de äldre, trots att arbetsmiljön och arbetsvillkoren i övrigt är minst gynnsamma bland de yngre.

Lennart Hallsten och Kerstin Isaksson för i en framställning om arbetslöshet och psykisk ohälsa en innovativ (och för många kanske provocerande) diskussion. De menar att i debatt och analys härav ställs arbetslöshet mot arbete på ett alltför enkelt sätt. Arbete blir ofta liktydigt med ”det goda arbetet”. ”Arbetslösheten”, säger de (s 284), ”kan skymma arbetslivets skuggsidor.” De ställer därför frågan om det ur hälsosynpunkt alltid är bättre att ha ett dåligt arbete än att vara arbetslös. I sitt svar pekar de på att människor med osäkra anställningar eller som befäras att de ska bli av med jobbet på grund av nedläggning eller nedskärningar, visar högre andelar med psykiska besvär än andra anställda. Av den anledningen föreslår de att undersökningar inom området bör bygga på en tredelning istället för den klassiska tudelningen: tillsvidareanställning, osäker (tidsbegränsad eller hotad) anställning, och arbetslöshet.

Boken har en föregångare – *Arbetsliv och hälsa: en kartläggning från 1996* (Järvholm, red) – och om man jämför med den, så är en skillnad i ton påtaglig, trots den korta tid som gått mellan publiceringarna; det gäller kanske särskilt i respektive avslutningskapitel. I den tidigare boken finns en mer optimistisk klang, medan den senare inte alls i samma utsträckning präglas härav.

Den ger också en närmast alarmerande bild av relationen mellan arbetsliv och hälsa. Det är bara i ett fåtal avseenden – till exempel antalet dödsolyckor och utbredningen av silikos och asbestos – som man kan rapportera klara förbättringar. Trots allt tal om tjänstesamhälle och postindustrialism, är belastningsskador på grund av tungt eller enahanda arbete fortfarande ett av de största – eller kanske till och med det största – arbetsmiljöproblemet. Därtill kommer att antalet arbetsolyckor åter ökar.

Till det alarmerande hör också att de skillnader mellan olika befolkningsgrupper som tidigare konstaterats när det gäller arbetsrelaterad ohälsa inte mildrats; den huvudsakliga tendensen är istället att de konsoliderats eller att en ytterligare polarisering sker. Klasskillnaderna är starkt markerade: arbetarklassen har i så gott som alla avseenden sämre arbetsvillkor och större risker för ohälsa än andra klasser. Den förändring man kan se är att tjänstemännen – särskilt de som kallas lägre tjänstemän – närmar sig läget för arbetarna; i åtskilliga hänseenden har de en sämre situation än kategorin kvalificerade arbetare. Även könskillnaderna är skarpa: kvinnors arbetsrelaterade ohälsa är betydligt mer utbredd än mäns utifrån de flesta indikatorer; de har dessutom svårare att få besvär godkända som arbetssjukdom än män. Begrunda de här uppgifterna:

Beträffande belastningssjukdomarna har försäkringskassan bifallit 21 procent av fallen bland kvinnor och 38 procent av fallen bland män. För diagnosen psykiska störningar godkändes endast 12 procent av fallen för kvinnorna mot 35 procent för männen (s 161).

En växande skillnad finns också mellan privat och offentlig (särskilt kommunal)

sektor till den senares nackdel. Inte särskilt mycket återstår av talet om att de offentliga arbetsorganisationerna ska vara ett föredöme i fråga om arbetsorganisation och arbetsmiljö. Ohälsan växer starkast i offentlig sektor.

I denna utveckling ligger emellertid även en utjämning mellan vissa grupper, men på ett paradoxalt och knappast önskat sätt. Något att begrunda härom:

Utvecklingen av arbetsmiljö och arbetsrelaterade besvär under 1990-talet kännetecknas till stora delar av konservering av de nivåer och skillnader som existerade redan vid decenniets inledning. Vissa avvikelser från detta generella mönster kan dock spåras, av vilka flertalet kan beskrivas som negativ konvergens. Skillnaderna har alltså minskat men inte tack vare att utsatta grupper fått det bättre utan genom att grupper som låg bäst till i början av 1990-talet haft en sämre utveckling än övriga (s 149).

Jag skrev tidigare att jag betraktar den här boken som värdefull, och jag hoppas att skälen till det har framgått; jag har också prisat användningen av empiriskt generaliserbara kvantitativa data. Om jag ändå får önska mig något till nästa upplaga eller en uppföljare, skulle det framför allt vara lite kött och blod på de statistiska benen – naturligtvis i mer avancerad form än min lilla inledande släktrönika. Det finns ju kvalitativt grundade analyser av vad sambanden mellan arbetsliv och ohälsa betyder för de som drabbas. Jag tänker på sådant som de undersökningar om arbetslöshet, skam och ohälsa, som Bengt Starrin (2001, Starrin m fl 1999) gjort. Den dragning åt statistisk uppslagsbok som nu finns, skulle i så fall kunna undvikas genom att läsaren även får en förståelse för vilka människoöden som ligger bakom siffrorna.

## Referenser

- Aronsson G & Kilbom Å (1996) *Arbete efter 45. Historiska, psykologiska och fysiologiska perspektiv på äldre i arbetslivet*. Arbetslivsinstitutet, Solna.
- Bradley H, Erickson M, Stephenson C & Williams S (2000) *Myths at Work*. Polity Press, Cambridge.
- Furåker B (2000) "Marknaden för arbetskraft och den sociologiska forskningens uppgifter" i Blomsterberg M (red) *Jubiléumsföreläsningar*. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Järholm B (red) (1996) *Arbetsliv och hälsa – en kartläggning*. Arbetarskyddsstyrelsen, Arbetslivsinstitutet och Rådet för arbetslivsforskning, Stockholm.
- Karlsson J Ch & Eriksson B (2001) *Flexibla arbetsplatser och arbetsvillkor. En empirisk prövning av en retorisk figur*. Arkiv, Lund.
- Noon M & Blyton P (1997) *The Realities of Work*. Macmillan, London.
- Starrin B (2001) "Skammen, självet och den sociala underordningen" i Aronsson G & Karlsson J Ch (red) *Tillitens ansikten*. Studentlitteratur, Lund.
- Starrin B, Forsberg E & Rantakeisu U (1999) "I arbetslöshetens spår – ekonomisk stress, skam och ohälsa" i Härenstam A, Lundberg U, Lindblad E & Starrin B (red) *I vanmaktens spår*. Borea, Umeå.
- Thompson P & Warhurst C (1998) "Hands, Hearts and Minds: Changing Work and Workers at the End of the Century" i Thompson P & Warhurst C (red) *Workplaces of the Future*. Macmillan, London.

Professor Jan Ch Karlsson

Arbetsvetenskap, Karlstads universitet